

ROODBORSTTAPUITEN: HET GOUDEN RANDJE VAN DE LAARDERHEIDE (NEDERWEERT)

H. Vossen, Houtmolen 9, 6031 CP Nederweert

Ten westen van Nederweert broedt een opmerkelijke populatie Roodborsttapuiten (*Saxicola torquata*). Het is misschien wel de grootste broedpopulatie in cultuurlandschap van Nederland (mond. med. B. van Noorden). De populatie werd gevolgd tijdens de uitvoering van de ruilverkaveling de Oude Graaf (1988-1993). Uit het onderzoek bleek dat de uitvoering van de werkzaamheden grote invloed heeft gehad op zowel het aantal Roodborsttapuiten als ook het gedrag en de territoriumkeuze. Hoewel het er op leek dat de populatie zou verdwijnen heeft ze stand gehouden. Inmiddels heeft het aantal broedparen zich weer hersteld. Toch hangen er nog donkere wolken boven de Laarderheide.

Mannetje Roodborsttapuit (foto: R. Schols).

POPULATIEKARTERING

De populatie wordt vanaf 1988 intensief gevolgd door H. Vossen en H. Doensen. Het lokaliseren van de paren gebeurde op basis van uitsluitende waarnemingen; vogels van dezelfde soort worden alleen dan genoteerd als door zicht- of geluidswaarneming is vastgesteld dat het om een ander exemplaar gaat. Hierbij wordt speciaal gelet op beurt-, tegen- en gelijkzang. Ook de broedresultaten werden nauwkeurig in kaart gebracht door wettelijk of minimaal binnen tien dagen de paartjes te lokaliseren en observeren. Uitgangspunt bij de inventarisatie was dat in geen geval verstoring plaats mocht vinden.

VELDWACHTER

Dit prachtige vogeltje verdient waardering, als bedreigde soort werd het onlangs opgenomen op de Rode lijst. Het houdt zijn leef-

gebied, net als een veldwachter, goed in de gaten. Een grappig, actief en attent vogeltje dat, als je er voorbij fietst, je geen moment uit het oog verliest. De onmiskenbare alarmroep hoor je al van verre. Het mannetje laat zijn lied horen vanaf een boomtop of de top van een struik. Roodborsttapuiten overwinteren in Zuid-Europa, enkele exemplaren slagen er in hier te overwinteren. Omdat ze al vroeg in het voorjaar, vanaf begin maart, in het broedgebied aankomen slagen ze er soms wel in drie broedsels groot te brengen.

KLEINSCHALIG CULTUURLANDSCHAP

Roodborsttapuiten broeden van oorsprong in het kleinschalig cultuurlandschap. Ruige weg- en slootbermen, overhoeken en kavelsloten genieten hun voorkeur. Door schaalvergroting verdween dit landschapstype en trok het vogeltje zich steeds meer terug in natuurgebieden. Het kleinschalige

cultuurlandschap biedt voldoende voedsel dat bestaat uit insecten, spinnen en wormen. De nesten worden gemaakt in ruige begroeiing die afgewisseld wordt door open stukken die overzicht geven (figuur 1 en 2).

LAARDERHEIDE

Het Laarderheidegebied (atlasblok 57.28) is thans een grootschalig landbouwgebied met weilanden en akkerland. De geschiktheid voor Roodborsttapuiten dankt het gebied onder andere aan de aanwezigheid van extensief beheerde wegbermen (figuur 3). Bermen worden door de gemeente zelden gemaaid. Niet-verharde wegbermen worden in het geheel niet gemaaid. Bij uitzondering, na klachten over overlast, wordt wel gemaaid. Verder schoont de gemeente Nederweert eens per vier jaar in het najaar de sloten op. Overigens zijn er ook boeren die af en toe de eerste meter vanaf de weg maaien. Door deze vorm van onderhoud vestigden

FIGUUR 1. Zelfs de geringste ruigte kan voor Roodborsttapuiten al geschikte nestplaatsen opleveren (foto: J. Kluskens).

FIGUUR 2. Overgang van open cultuurland via zandweg met ruige berm naar bos (foto: J. Kluskens).

zich Berk, Wilg, Ratelpopulier, Eik, Vuilboom, Brem en Braam. Deze planten bieden goede nestplaatsen voor de Roodborsttapuit. Naast de ruige kruidenvegetatie komen ook Rapunzelklokje, Wilde bertram, Sint Janskruid, Struikheide en Tormetil voor. Vele soorten Havikskruiden vallen vooral in het najaar op. Kenmerkend is de grote variatie in dichte begroeiing en kleine en grote -open- kruidenvegetaties.

In de zomer bevolken Oranje zandoogje, Koevinkje, Groot dikkopje, Zwartsprietdikkopje, Distelvlinder, Icarusblauwtje en Argusvlinder naast veel andere insecten het gebied. Insecten zijn het voedsel van de Roodborsttapuit.

De ruige, soms hoog opgroeiende bermen vormen een soort ecologische infrastructuur door een overigens kaal landschap. Naast Roodborsttapuiten komen Grasmus, Graspieper, Kneu, Fazant, Patrijs en een enkele Geelgors voor. De Geelgors was tijdens en na de ruilverkaveling tijdelijk afwezig.

RESULTATEN

BEGINSITUATIE

De kaart van 1988 geeft aan hoe goed de verspreiding was over het gebied (figuur 4A). Maar liefst 17 paren bevolkten het onderzoeksgebied waarin de werkzaamheden toen nog niet begonnen waren. Deze kaart kan als beginsituatie beschouwd worden. Met name de begroeiingen langs zandwegen en de begroeiingen die "recht van overpad"-paden begeleiden waren in trek bij Roodborsttapuiten.

START VAN RUILVERKAVELINGSWERKZAAMHEDEN

In 1989 werd begonnen met de ruilverkavelingswerkzaamheden. Op deze kaart is aangegeven welke wegen werden gerestaureerd en opgeruimd. Duidelijk is te zien hoe acht territoria ten opzichte van 1988 verloren gingen door het opruimen van veldwegen (figuur 4B). Met nog 11 broedparen hield de Roodborsttapuit stand. Er werd als het ware een hele hap uit de populatie geslagen. Schijnbaar hebben enkele paren zich alsnog in de jongere begroeiingen dicht bij de bebouwing weten te vestigen.

HET TWEEDE JAAR

In 1990 bleken de Roodborsttapuiten naar de rustige randen van het gebied te zijn vertrokken. Ze verlieten het oorspronkelijke broedgebied. Dit kan door verstoring veroorzaakt zijn. Vernietiging van het biotoop zal de belangrijkste factor geweest zijn. De populatie herstelde zich in 1990 weer tot 14 paren (figuur 4C). De broedresultaten van dit jaar waren slechter dan voorheen. Dit is te verklaren door de mindere geschiktheid van het terrein en door de hogere dichtheid waardoor ongetwijfeld concurrentie (voedsel, nestruimte en territorium) parten ging spelen.

AFWERKEN

Het afwerken van de ruilverkavelingswerkzaamheden had nog in 1991 enkele verstoringen tot gevolg. Het aantal broedparen (15) bleef stabiel. Opvallend is de nieuwe vestiging van vier paren bij de Hoeven (figuur 4D).

EN TOEN... RUST

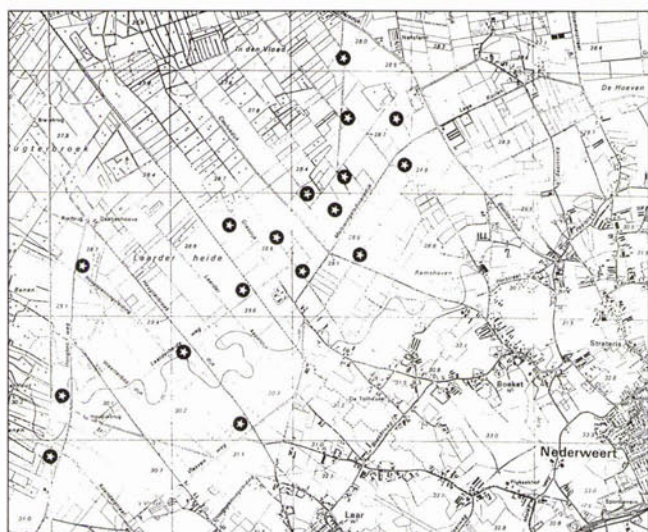
In 1992 bezette de Roodborsttapuit maar liefst 21 territoria (figuur 4E). Een toename van 4 paren ten opzichte van 1988. Waarschijnlijk heeft dit te maken met de goede zomer en de zich weer herstellende begroeiing van de bermen. Het gebied rond de Hoeven werd opnieuw bevolkt, het aantal paren werd opgevoerd tot zeven.

WEER STERKE POPULATIE

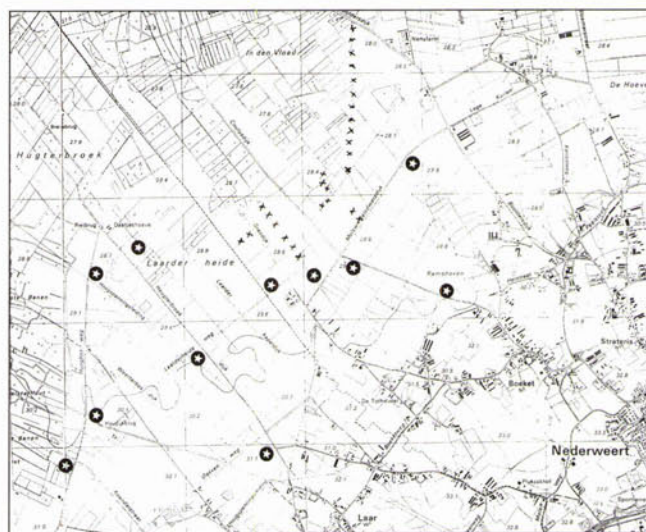
De zomer van 1993 was spectaculair. Maar liefst 26 territoria werden geteld. De spreiding over het gebied laat weer een gelijkmatig beeld zien (figuur 4F).

VERKLARING BIJ DE RESULTATEN

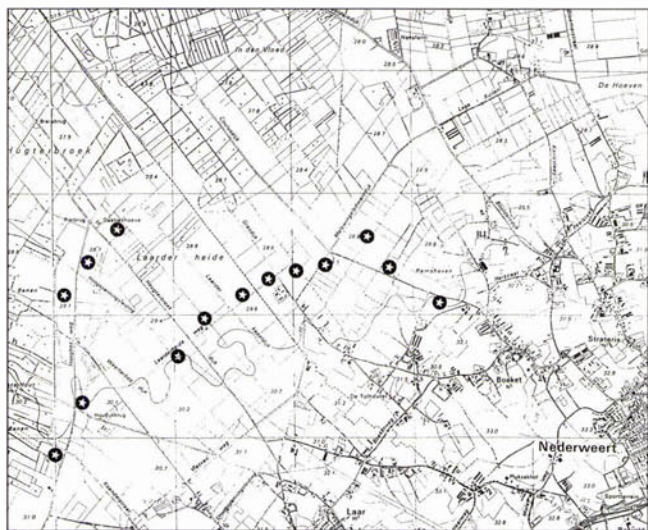
Tijdens het onderzoek is voortdurend gezocht naar verklaringen voor het wel of niet broeden van Roodborsttapuiten op bepaalde plaatsen. Roodborsttapuiten broeden graag in ruigtevegetaties. Dankbaar werd gebruik gemaakt van een strook grond die gereserveerd is voor een groensingel. Doordat de gemeenteraad geen goedkeuring gaf voor de wijziging van het bestemmingsplan werd deze singel niet ingeplant. Hierdoor bleef tijdelijk een ruige strook dwars door een gedeelte van het gebied liggen (figuur 5). De bermen werden na afronding van de werkzaamheden niet meer gemaaid. Hierdoor trad verruiging op met houtopslag, Braam, ruigtekruiden en grassen. De Roodborsttapuiten moeten hier van geprofiteerd hebben.

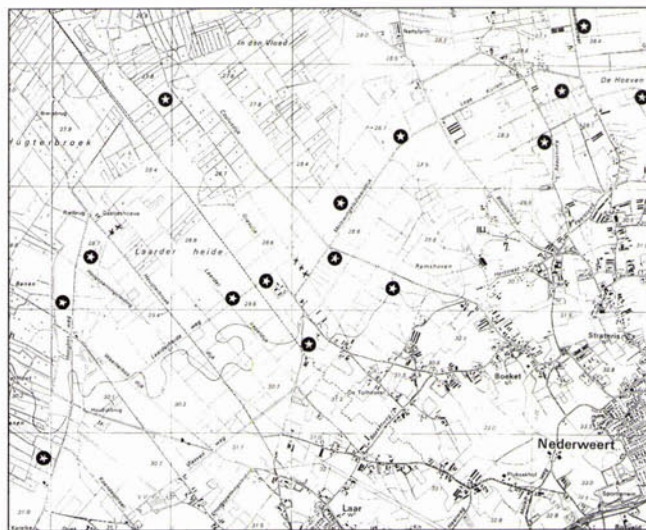
FIGUUR 4A: 1988.

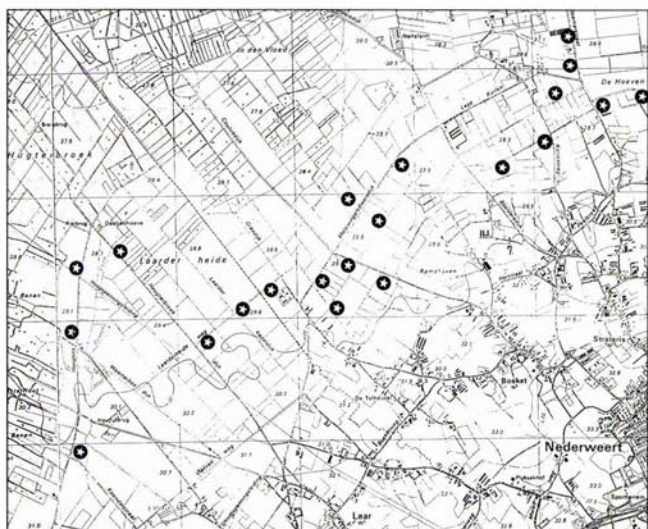
FIGUUR 4B: 1989.

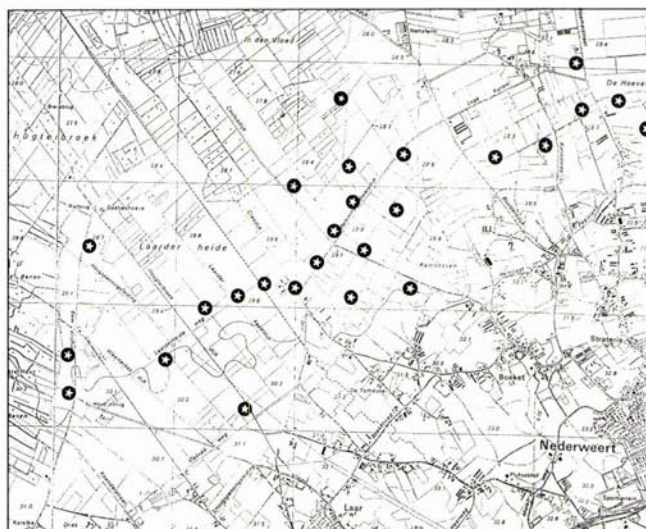
FIGUUR 4C: 1990

FIGUUR 4D: 1991

FIGUUR 4E: 1992.

FIGUUR 4F: 1993.

FIGUUR 4. Ligging van de Roodborstapuitterritoria ten westen van Nederweert (A: 1988, B: 1989, C: 1990, D: 1991, E: 1992, F: 1993).

FIGUUR 3. Kenmerkend voor de Laarderheide is het open landschap. De gevarieerde, ruige bermen bieden nestgelegenheid aan Roodborsttapuiten (foto: J. Kluskens).

FIGUUR 5. De spontane begroeiing van de toekomstige groenstrook bood tijdelijke nestgelegenheid voor de Roodborsttapuit (foto: J. Kluskens).

Veel kavelsloten zijn na de herverkaveling nog niet opgeschoond. Andere kavelsloten worden om de twee jaar opgeschoond. Na vier jaar is de structuur van het gebied optimaal voor Roodborsttapuiten.

De (huidige) begroeiing biedt met zijn luwe plekjes en bloeiende kruiden een rijk insektenleven. Naarmate de begroeiing hoger wordt zal het aantal insekten afnemen. Hierdoor zal er voor de Roodborsttapuit minder voedsel beschikbaar zijn.

ROODBORST-TAPUITEN IN AANGRENZENDE GEBIEDEN

Roodborsttapuiten in de omgeving zijn ook onderzocht. Hierbij komt duidelijk naar voren dat de ontwikkeling in het Laarderheidegebied niet op zich staat. In tabel I zijn over een periode van vier jaar de aantallen Roodborsttapuiten in de omgeving van het onderzochte gebied weergegeven.

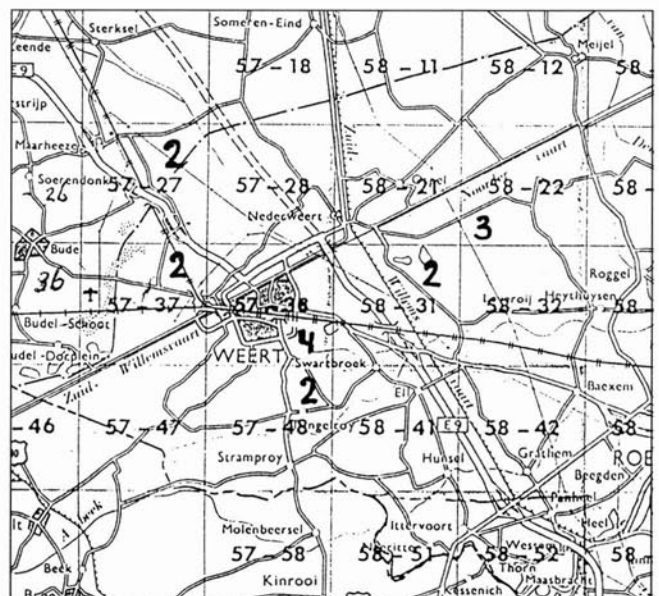
In kwartblok 57.27.2, waarin het gebied rond de Grashut is gelegen, is een aantal ja-

ren geen onderhoud gepleegd aan de wegbermen en perceelsloten. De Roodborsttapuit profiteert van dit gunstig biotoop. Kwartblok 57.37.2 met het Russelsbroek, wordt doorsneden door de spoorlijn Eindhoven-Maastricht. Dit gebied maakte ook deel uit van ruilverkaveling de Oude Graaf. Voor zover na te gaan werden hier in 1989 minimaal elf territoria bezet. In het najaar van 1989 startten de werkzaamheden in het kader van de ruilverkaveling. De aanwezige Roodborsttapuiten weken uit naar andere plaatsen. Onder meer naar een spoorberm die beheerd wordt door de VENEL-groep van het I.V.N. Weert e.o. en een door basisschool de Vossenbergh uit Weert geadopteerde berm. Een pas aangelegde beplanting bood gedurende een jaar plaats aan een paartje. De populatie in dit kwartblok heeft

zich nog niet hersteld. Waarschijnlijk laat een te intensief maaibeheer dit ook niet toe. Indien het maaibeheer niet veranderd wordt zal deze populatie zich ook niet herstellen. In kwartblok 57.38.4 werden in het najaar van 1991 aan de rand van de Moeselpel werkzaamheden uitgevoerd voor de ruilverkaveling Weert/Stramproy. Als gevolg van de teloorgang van de biotopen hebben hier geen Roodborsttapuiten meer gebreed.

Ook de Roodborsttapuiten van Tungalroy (kwartblok 57.48.2) kregen in het najaar van 1992 te maken met de ruilverkaveling. Maar liefst elf broedparen in drie naast elkaar liggende kilometerhokken maakten, voor aanvang van de werkzaamheden, met hun aanwezigheid duidelijk dat dit een geschikt biotoop was. De ingrepen in dit gebied waren

FIGUUR 6. Ligging van de in tabel I genoemde kwartblokken.

TABEL I. Aantal territoria van de Roodborsttapuit per kwartblok. De ligging van de kwartblokken is weergegeven in figuur 6.

Kwartblok	1990	1991	1992	1993
57.27.2 Grashut	1	1	3	3
57.37.2 Russelsbroek	5	5	6	7
57.38.4 Moeselpel	2	2	0	0
57.48.2 Tungalroy	3	3	9	5
58.22.3 De Zoom	6	6	6	7
58.31.2 Sarsven/De Banen	3	1	1	2
Totaal	20	18	25	24

AGRARISCHE BEDRIJFSHOUDERS

Veel aanpalende boeren waren niet gelukkig met het gemeentelijk bermonderhoudsprogramma. Ze maaiden daarom zelf de bermen meerdere malen per jaar. Het maaisel werd niet afgevoerd. Planten kwamen niet tot bloei en het maaisel zorgde voor een verrijking van de berm, sloot en perceelsranden. Deze werden ook door het onzorgvuldig uitrijden van drijf- en kunstmest bemest. Vanzelfsprekend vestigden zich Akkerdistel, Brandnetel en Braam. Tegen deze veroorzakers van overlast werd tenslotte gespoten.

Voorlichting en vooral persoonlijke gesprekken leidden ertoe dat een aantal boeren best mee wilden werken aan een schrale berm met rijke begroeiing. Het gebruik van de ketsplaat bij de kunstmeststrooier, het in de lengte uitrijden van drijfmest en het gebruik van mestinjecteurs leverden goede resultaten op.

Planten kwamen weer tot bloei, vogels konden broedsels groot brengen en de overlast veroorzakende ruigtekruiden kregen minder kans.

De vrijwillig meewerkende boeren zagen deze resultaten en waarden ze.

desastreus voor de Roodborsttapuiten. In 1993 waren nog vijf territoria bezet waarvan enkele paartjes niet eens tot broeden kwamen.

In kwartblok 58.22.3 ligt natuurreserveaat de Zoom. In 1988 en 1989 broedden er geen Roodborsttapuiten in de Zoom. Vanaf 1990 is het natuurreserveaat droog komen te staan en broeden er drie tot vier paartjes. Deze paartjes broedden waarschijnlijk in voorafgaande jaren in de directe omgeving van de Zoom. Overigens hebben in dit gebied weinig veranderingen plaats gevonden en houdt de populatie van zes paren stand.

Kwartblok 58.31.2 met daarin het Sarsven en de Banen ondervond geen spectaculaire veranderingen. Hier gingen echter wel twee territoria langs een deel van de Banendijk verloren. Door massale groei van houtige begroeiing voldeden ze niet meer. Op een andere plek ontwikkelde zich een rietvegetatie. De Roodborsttapuit die in de omgeving broedde kreeg gezelschap van een Kleine karekiet.

OVERLEG EN SAMENWERKING

Door overleg met de gemeente Nederweert en agrarische bedrijfshouders wordt er naar gestreefd de bermen voor Roodborsttapuiten in stand te houden. Dit komt min of meer neer op handhaving van de huidige situatie. Met enkele boeren zijn afspraken gemaakt over het niet bemesten en maaien van ber-

men. Daarnaast voert een enthousiaste groep vrijwilligers maaiwerk uit aan enkele bermen. Het in stand houden van de gevarieerde bermen is niet alleen positief voor Roodborsttapuiten. Ook andere vogels, zoogdieren, insecten en wellicht herpetofauna kunnen hiervan profiteren.

DE VOORUITZICHTEN LIJKEN GOED...

In 1991 pakten zich onverwacht donkere wolken boven het gebied samen. Bij de gemeente Nederweert kwam een aanvraag binnen om in het gebied een golfbaan met bungalowcomplex, surfvijvers, ruiterspad, zwembaden en diverse andere voorzieningen aan te leggen. Door realisatie van een dergelijk complex zou de Roodborsttapuit verdwijnen. Met name de rust op de landwegen zou onherroepelijk verloren gaan. Daarnaast zou een dergelijk complex op deze plaats ook leiden tot verstoringen in het Weerterbos en Hugterbroek. Het IVN Weert e.o. ondernam, gesteund door de Vogelwacht Weert en de Vrienden der Natuur, actie. De raadsleden kregen informatie over de waarde van het gebied. Hierbij kregen raadsleden ook mondeling een toelichting en antwoord op hun vragen. In de zomer van 1993 werd besloten dat het bestemmingsplan niet gewijzigd zou worden voor het onderhavige plan. Aangetekend werd echter dat het gebied veel mogelijkheden heeft voor recreatie...

CONCLUSIE

De Roodborsttapuiten hebben bewezen dat ze zich ook buiten het kleinschalig landschap of natuurgebied kunnen handhaven. Uit de reactie van de Roodborsttapuit op zijn omgeving kan opgemaakt worden dat deze vogel (noodgedwongen) zeer snel reageert op veranderingen in zijn omgeving.

Nu de rust is weergekeerd in het gebied komen ook de Geelgorzen weer voorzichtig terug.

Handhaving van het huidige beheer van de bermen lijkt zeker een goede zaak. De gemeente Nederweert werkt hieraan mee. Wellicht kan het beheer op punten verbeterd worden. Enthousiaste vrijwilligers geven hier reeds een aanzet toe. De betrokkenheid en vrijwillige medewerking van de boeren is zondermeer hoopvol en zal op termijn vruchten afwerpen. Hopelijk zal de gemeente Nederweert in staat zijn de rust in het gebied te waarborgen.

DANKWOORD

H. Doensen, M. Hendriks en C. Caris leverden gegevens aan. J. Kluskens hielp bij het tot stand komen van het artikel.

SUMMARY

STONECHATS: THE GILT EDGE OF THE LAARDERHEIDE AREA

The Stonechat population of the Laarderheide area west of Nederweert was monitored during the land consolidation programme called "De oude Graaf". Although the landscape is a large-scale agricultural one, it may well house the largest breeding population of all Dutch open agricultural areas. Management activities in the local land consolidation programme disturbed or destroyed nesting sites. The birds thereupon moved to more quiet parts of the area or to its margins. The number of couples fell and the breeding success was considerably reduced. Now that the management activities have been concluded, the population seems to be recovering. The population is vulnerable, especially because Stonechats are very sensitive to changes in their nesting area. Major alterations to the area will inevitably lead to the disappearance of the species.